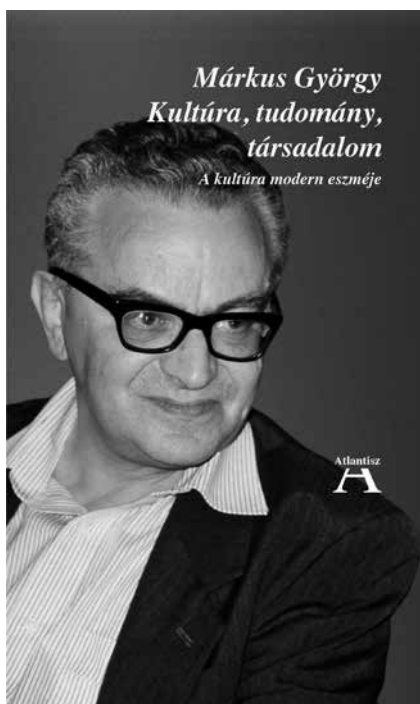

MÁRKUS TUDOMÁNY-HERMENEUTIKÁJÁRÓL

PLÉH CSABA

Márkus Györgyöt nem ismerem személyesen, ugyanakkor egykori hazai marxista munkásságát¹ is nagyra tartottam mint határozott törekvést a naiv tükrözésmélet meghaladására s egy aktívabb emberkép érvényesítésére, mely akkoriban együtt haladt az észlelés hazai aktivista pszichológiai elképzeléseivel.² Az 1990-es években vagyis egy nemzedékkel ezelőtt megjelent, mintegy hazai visszatérő könyvét³ is úgy értelmeztem, mint ami az új közegbe vitte át kiinduló kérdését, hogyan lehet a lukácsi hagyományban olyan világosnak tűnő elkülönítést mindennaposság, tudomány és művészet közt újraalkotni. Hogyan tekintsünk ma a kontinentális filozófiában oly nyilvánvaló elkülönítésre természet- és humán tudományok között, van-e megismerésmódbeli különlegessége a tudománynak, feszegettem,⁴ nem minden malícia nélkül, azt kiemelve, hogy az angolszász világban mindennapi és tudományos gondolkodás egész arisztokratikus elkülönítése talán kevésbé érvényesül. Márkus György akkoriban e-mailben reflektált megjegyzéseimre, azt hangsúlyozva, hogy megkülönböztetése nem arisztokratikusak, hanem leírók.

Az új, idehaza posztumusz kötetnek⁵ mindezekért csak a korábbi kötetből lényegében szövegszerűen átvett, a természettudomány hermeneutikáját

tárgyaló részére reflektálok (VII. fejezet). Mára ez a kérdés részévé vált Márkus átfogó kultúraelméletének. A „kései Márkus” rendszerében – Rundell és Roberts értelmezése szerint⁶ – a „magaskultúra” komplexumát, amin az újítás igényével fellépő művészetet és tudományt érti, mindig egy kommunikációs keretben, a Szerző–Mű–Befogadó triászban kell értelmeznünk. Ezáltal a szociológiai, értékelméleti és filozófiai elemzés is a teljes folyamattal vagy annak részeivel is foglalkozhat. Márkus mai értelmezésében ezekhez a „magas szférákhoz” hozzátartozik az autonómia. Minden kulturális gyakorlatnak saját normái vannak, és szelektíven reagál a külső impulzusokra, nem csupán azok reaktív lenyomata.

A magaskultúra elvei Márkus értelmezésében világosan elősorolhatók. Nemcsak performatívak, hanem objektíváló tevékenységek is. Nem csupán reprodukciók, hanem „kreatívak” is, azaz eredeti műveket hoznak létre. A „művek” pedig eszmei objektumok, olyan jelentéskomplexumok, amelyek kapcsolódnak az alapvető emberi értékekhez: a széphez és az igazhoz.

Továbbra is megmarad a kérdés, van-e megismerésmódbeli különlegessége a tudománynak. 120 évvel ezelőtt Dilthey és Ebbinghaus vitájában a természettudomány tűnt stabilnak, s ehhez képest kellett megmutatni, hogy a történelmi megismerés és a humaniorák valami mást tesznek: nem magyaráznak, hanem értelmeznek, ebben a tekintetben hermeneutikusak (a vita mai értelmezéséről lásd a Feest szerkesztette kötetet⁷). Egy évszázad múlva azonban Márkus számára a viszonyítási kiindulópont nem a földhözragadt természettudomány, hanem a hermeneutikus megismerés. A tudomány is szövegeket hoz létre. Ennek szentélyébe (a komoly s nem naiv dolgok szövegszerű világába) beengedhető-e a természetvizsgálat? Márkus egyszerre hermeneutikai, ismeretelméleti és szociológiai elemzésének ez az attitűd a kiindulópontja.

1 ■ Például Márkus György: Az észlelés és a pszichofizikai probléma. *Magyar Filozófiai Szemle*, 12 (1968) 2. szám, 217–299. old.; Márkus György: *Marxizmus és „antropológia”*. 2. kiad. Akadémiai, Bp., 1971.

2 ■ Pléh Csaba: Pszichológia, szimbolika, diktatúra. *BUKSZ*, 1998. ősz, 288–296. old.

3 ■ Márkus György: *Kultúra és modernitás*. T-Twins, Bp., 1992.

4 ■ Pléh Csaba: A tudomány státusza s egy filozófus változásai, no meg kell-e hermeneutika a természettudományoknak? *Pszichológia*, 16 (1996), 461–470. old.

5 ■ Márkus György: *Kultúra, tudomány, társadalom. A kultúra modern eszménye*. Atlantisz, Bp., 2017.

6 ■ John Rundell – David Roberts: György Markus. *Thesis Eleven*, 138 (2017). 1. szám, 114–120. old.

7 ■ Ujlana Feest (ed.): *Historical Perspectives on Erklären and Verstehen*. Springer, New York, 2010.

A szövegszerűséghez kétféle viszonyulás figyelhető meg a bölcsészek és a természettudósok szocializációjában. A humán világ szövegértelmezést tanít, szövegcsinálást kevésbé. A természettudomány viszont úgy tesz, mintha szövegeinek nem lenne értelmezési problémájuk, s hermeneutikája a természetnek feltett kérdés-felelet viszonyra alakulna át (41. pont). Ugyanakkor igen tüzetesen tanítja a szövegek csinálását, azt, hogy hogyan kell bonyolult mondanivalót sztenderdizált cikk formátumba szorítani.

Ez a rendszerező tipológia azonban mára nem kézenfekvő. Ma bizony a bölcsészeknek is meg kell újra tanulniuk írni. Másrészt a hagyományban benne nem élő nagyon is tudja, milyen rendkívüli erőfeszítés kell a magukat kézenfekvőnek vélő természettudományos szövegek megértéséhez.

Márkus érzékeny leleplezést mutat be arról, hogy a természet olvasása és a természet kérdezése, e két jellegzetes önmeghatározó metafora a természettudományban árulkodóan mutatja, hogy a természettudósok emberi viszonyok mintájára kezelik minden dolgukat. Kommunikációs kapcsolatot tételeznek fel a természettel, s állandóan feltételezik, hogy annak jelentése van, mint ahogy embertársaink minden megnyilvánulásának is hajlamosak vagyunk jelentést és szándékot tulajdonítani.

A metaforák leleplezésénél azonban továbbmehetünk. Van egy további fontos új elem. Mára a keményfejű filozófusok világában is az intencionalitás és a jelentés körül forognak a dolgok. Az emberről szóló pozitivistá felhangú kutatásnak is kulcsszavai ma ezek, nemcsak a Heidegger, Gadamer, Ricoeur égisze alatt felnőtteknek. Dennett⁸ itt a mára klaszszikus példa. A szövegek, az élővilág és az emberi artefaktumok közös vonása, hogy értelmezésükhöz valamilyen racionális-intencionális rekonstrukcióhoz fordulunk, a középső esetben például a Teremtőhöz. A dolog ontológiai csavarja természetesen az, hogy nem biztos, hogy igaz ez a rekonstrukció. A különbségekre hivatkozó kör ebben az instrumentális felfogásban bezárul: a humán tudományoknak kiindulópontot jelentő szövegek s a természetben elég érdekes élőlények hermeneutikája meglehetősen hasonló gondokkal küzd.

Márkus elemzésében a modernitás évszázadai során világnézetileg is kettős folyamat ment végbe a természettudományokban (48. pont). A természettudomány elveszítette világnézeti irányító erejét, ugyanakkor a köznapok irányítójává vált. Ebben a bemutatásban azonban Márkus a természettudomány egészét a kísérleti tudományok mintájára képzelel. Nem kezd semmit kísérleti és elméleti természettudomány, kísérletezés és megfigyelés (vö. csillagászat, evolúció) eltéréseivel, vagy akár a matematika és a szokvány természettudományok eltéréseivel. Sok szocializációs (s ha tetszik, hermeneutikai) különbség van pedig itt. S az sem kézenfekvő, hogy a természettudomány mind a részekre bontó viszony, az analitikus közelítés, mind pedig az átfogó elméle-

tek révén valóban elveszítette volna világnézeti erejét. Sok ellenpélda van erre. A számos formájában átfogó hatású evolúciós emberkép ennek jellegzetes esete. A mai kiterjesztett darwinizmusok (etológia, evolúciós pszichológia, neurális darwinizmus) több módon, de mindig igen határozott világnézeti üzeneteket vonultatnak fel, ami nemcsak az egyházak és a teológusok számára kihívás. Megjelenik az egyéni megváltás a kozmikus folyamatban, saját sorsunk kontextusba helyezése, a belenyugvás (ami adaptív, az megmarad, ami nem, az elvész); az optimista evolúció és haladás folytonosságát már J. S. Mill és Russell is hidegen kétségbeejtőnek látta: minden, ami szépnek és rendnek tűnt, csak a véletlen játékának eredménye. Olcsó megoldás erre azt mondani, mint az egykori pártfilozófusok tették, hogy itt a tudósok kilépnek szerepükből. A tudomány világnézeti szerepe korunkban nem mellékes mozzanatként tért vissza, bármit zsozsmázsanak is a politikusok például az iskola világnézeti semlegességéről.

A tudomány különlegessége csak az, hogy intézményei, amint azt a popperi kritizmus oly világosan kifejtette, a Márkus emlegette objektivitásnak pontosabb értelmet adnak. Arra kényszerítik a kutatást, hogy saját hipotézise ellen játsszon. Ennek különös esete azután a kísérleti kontroll. Mit akarok ezzel mondani? Tudomány és köznapok viszonyában talán továbbra is fel kell tennünk, hogy a tudomány új típusú racionális kritériumokat érvényesít. A mindennapi gondolkodástól azonban nem szakad el, csak kritizálja. □

8 ■ D. Dennett: Szövegek, emberek és más készítmények értelmezése. *Holmi*, 8 (1996), 2. szám, 251–265. old.